

АНОТАЦІЯ

Магдич Т. П. Формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 014 Середня освіта. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021.

У дисертації на основі аналізу наукових джерел та навчально-методичної літератури, узагальнення й систематизації передового лінгводидактичного досвіду, цілісного наукового дослідження питання компетентісно орієнтованого навчання української мови, а також студіювання психолого-педагогічних передумов формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови, лінгвістичних і філософських засад зазначеного питання здійснено наукове обґрунтування, розроблення та практичне розв'язання проблеми формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови.

Обґрунтовано наукові методологічні підходи (синергетичний, системний, діяльнісний, акмеологічний, компетентнісний, технологічний та інші), комплексне застосування яких забезпечує реалізацію поставлених мети і завдань дослідження.

Вивчення й аналіз нормативно-правових актів у сфері освіти України, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року з урахуванням рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя», державних стандартів базової та повної загальної середньої освіти, навчальних програм української мови для 10 і 11 класів, рекомендацій Міністерства освіти і науки України з питань середньої освіти, методичних рекомендацій щодо навчання української мови, аналіз підручників

української мови для учнів 10-11-х класів, – усе це стало підґрунтям для дослідження стану формування громадянської компетентності старшокласників, визначення місця й значення інноваційних методів і засобів навчання української мови, що сприяють громадянському вихованню та мовній освіті.

У роботі визначено психолого-педагогічні передумови, які сприяють ефективності процесу формування громадянської компетентності, обґрунтовано її сутність у контексті лінгводидактики, структурні елементи, форми, методи та засоби формування, рівні сформованості й критерії їх оцінювання.

Уточнено поняттєво-категорійний апарат дослідження, змістоутворювальними визначено поняття: *компетентнісний підхід, компетентність, ключова компетентність, громадянська компетентність, національна свідомість, національно-мовна свідомість, мовна стійкість, мовний патріотизм, мовна особистість, громадянин*, – це уможливило окреслити стратегію дослідження та орієнтири для розроблення методики формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови.

Конкретизовано сутнісні характеристики базового поняття «*громадянська компетентність*». Громадянську компетентність учнів ліцею як українських мовних особистостей потрактовано як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі загальноприйнятих у суспільстві цінностей, гідного ставлення до державних символів, збагачення мовної свідомості, сукупності громадянських знань і вмінь, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, готовності активно й ефективно виявляти себе за допомогою засобів державної мови в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі. У структурі цієї компетентності виділено такі основні складники: *емоційно-ціннісний*, що передбачає

емоційно-ціннісне сприйняття дійсності особистістю, формування системи громадянських цінностей (загальнолюдських, національних), мотивування дій та вчинків; *знаннєвий* – включає систему громадянських, соціокультурних і мовно-комунікативних знань; *діяльнісно-поведінковий* – передбачає демонстрування у спілкуванні та діяльності позитивних установок, гуманістичних, національних цінностей, принципів демократії, відповідальне ставлення до навчання й до української мови як національної цінності; (важливого значення надано громадянським та соціальним ролям у різних ситуаційних контекстах, що поєднали три основні моделі соціальної поведінки свідомого громадянина: «я у родині, сім'ї», «я у класі, у школі», «я у громаді, у селищі, місті, у державі»).

З'ясовано, що громадянська компетентність учнів ліцею як мовних особистостей взаємопов'язана з поняттями *«громадянин»*, *«права і обов'язки»*, *«державна»*, *«закон»*, *«громадянська відповідальність»*, *«лінгвопатріотизм»*, *«мовна свідомість»*.

Аналіз наукових джерел став підставою для розроблення критеріїв вимірювання рівнів сформованості громадянської компетентності мовної особистості. Виділено чотири рівні сформованості громадянської компетентності – високий, достатній, середній та елементарний, визначено критерії оцінювання (емоційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексійний) та показники до них.

Обґрунтовано розроблення ключових компонентів методики формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови: зміст, принципи, форми, методи і засоби. Важливу роль у методиці відведено громадянським цінностям, що є підґрунтям діяльнісно-поведінкового компонента, стратегією поведінки учнів як майбутніх громадян і мають бути впорядковані в систему та сформовані за певним алгоритмом (сприйняття – усвідомлення – відображення в діяльності, поведінці).

У процесі розроблення системи навчальних завдань визначено основні методичні умови формування громадянської компетентності учнів ліцею на заняттях з української мови: 1) навчання має здійснюватися на основі діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів; 2) комплексне поєднання специфічних можливостей навчального предмета та громадянської освіти (мовно-комунікативний супровід про цінності людини, про громадянські права та обов'язки, про українську культуру та культуру інших народів тощо, набуття комунікативно-діяльнісного досвіду мовної особистості як громадянина через введення її в соціальні ролі в різних ситуаційних контекстах (волонтер, виборець, член молодіжної організації та інші); 3) перевага має надаватися інтерактивним та ситуаційним методам, груповим формам роботи (громадянська компетентність передбачає мовну стійкість, здатність активно виявляти свою громадянську позицію, висловлювати та відстоювати власні думки); 4) укладання навчального змісту на інтеграційній основі (інтеграція предметної та ключових компетентностей, зокрема громадянської); 6) вибір способів діяльності, наявність особистісної позиції як вияв і приклад демократизму (теми для диспутів та дебатів, для обговорень, теми есе мають бути сформульовані так, щоб учень/учениця мали змогу вибрати те, що імпонує їм); 7) застосування рефлексії як важливого методу роботи задля самооцінювання учнів та подальшого планування; 8) використання електронних освітніх ресурсів, медіатекстів як інструментів модернізації змісту, методів, форм та засобів українськомовної освіти. Методика формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання української мови побудована на поєднанні традиційних та інноваційних методів навчання, з огляду на специфіку предмета дослідження в системі методів формування громадянської компетентності учнів у процесі мовної освіти виокремлено *методи мовного навчання* і *методи мовного виховання*.

Як ефективні засоби, окрім усталених, представлені електронні освітні ресурси, що сприяють мотивації, активізації пізнавальної діяльності,

формуванню ціннісних орієнтирів та здатності до самооцінювання й самоаналізу особистісних досягнень здобувачів освіти. Такими ресурсами є розроблені інтерактивні вправи на сайті LearningApps.org, що урізноманітнюють освітній процес і сприяють формуванню громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови. Розроблено мовний вебквест «Мандруй, мовні скарби шукай і в кейс збирай!» як комплексний електронний освітній ресурс, спрямований на осмислення слова як лексичної одиниці мови та використання його учнями в процесі подальшої суспільної діяльності, на усвідомлення значення словників української мови як важливої суспільної цінності, у комплексі на набуття учнями знань про важливі національні, європейські та загальнолюдські цінності.

У дисертації визначено мету експерименту, етапи (пошуковий, констатувальний, формувальний, контрольнo-підсумковий), їх послідовність та методичні умови ефективності. Виділено такі складники формувального етапу: *організаційний* (обґрунтування умов і вибір учасників експериментального навчання, надання програми, матеріалів і рекомендацій), *практичний* (упровадження авторської методики, виконання вправ і завдань), *самостійний* (організація самостійної роботи учнів, спрямованої на формування громадянської компетентності), *контрольнo-підсумковий* (виконання контрольних завдань, аналіз і узагальнення). До очікуваних результатів віднесено: усвідомлення і сприйняття ціннісного, гуманного ставлення до української мови; оволодіння досвідом мотивування своїх дій, учинків, рішень; адекватне емоційне сприйняття світу; засвоєні мовно-поведінкові норми, схвалені суспільством і необхідні для успішної реалізації особистості як громадянина, сформована мовна стійкість; збагачення учнів знаннями з української мови й уявленнями про особливості українського громадянського суспільства, права та обов'язки громадянина як мовної особистості, українські мовні традиції; соціальні виклики, громадянські ролі, мовленнєві жанри й кліше до них.

Встановлено, що після впровадження експериментальної методики формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови відбулися позитивні зміни в рівнях сформованості громадянської компетентності старшокласників: зменшилася кількість учнів із елементарним (2,95%) і середнім (16,8%) рівнями та збільшилася кількість учнів із високим (27,6%) і достатнім (52,65%) рівнями. Результати експериментального навчання підтвердили гіпотезу й ефективність авторської методики формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови.

Ключові слова: громадянська компетентність, методика формування громадянської компетентності учнів ліцею, громадянин, патріот, цінності, мовленнєві жанри, національно-мовна особистість, мовна свідомість, мовна стійкість, лінгвопатріотизм, методи навчання, методи виховання, електронні освітні ресурси, інфомедійна грамотність.

ANNOTATION

Magdych T.P. Formation of civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. The dissertation on competition of the degree of the doctor of philosophy on a specialty 014 Secondary education. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, 2021.

In the dissertation on the basis of the analysis of scientific sources and educational-methodical literature, generalization and systematization of advanced linguodidactical experience, integral scientific research of competence-oriented teaching of Ukrainian language, and also studying of psychological and pedagogical preconditions of formation of civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language, linguistic and philosophical principles of this issue it is done scientific substantiation, development and practical solution of the problem of formation of civic competence of lyceum students.

Scientific methodological approaches (synergetic, systemic, activity, acmeological, competence, technological and others) are substantiated, the complex application of which ensures the realization of the set goals and objectives of the research.

Study and analysis of normative legal acts in the field of education of Ukraine, concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education «New Ukrainian School» for the period up to 2029, taking into account the recommendations of the European Parliament and the Council of the European Union «On basic competencies for lifelong learning», State standards of basic and complete general secondary education, Ukrainian language curriculum for grades 10 and 11, recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine on secondary education, methodological recommendations for teaching the Ukrainian language, analysis of Ukrainian language textbooks for students of 10-11th grades have become the basis for studying the state of formation of civic competence of high school students, determining the place and importance of innovative methods and means of teaching the Ukrainian language that contribute to public and language education.

The work defines psychological and pedagogical prerequisites that contribute to the effectiveness of the process of formation of civic competence, substantiated its essence in the context of linguodidactics, structural elements, forms, methods and means of formation, levels of formation and criteria for their evaluation.

The conceptual and categorical apparatus of research has been clarified, the following concepts have been defined as content-forming: *competence approach, competence, key competence, civic competence, national consciousness, national language consciousness, language stability, language patriotism, language personality, citizen.*

The essential characteristics of the basic concept of «civic competence» are specified. *Civic competence of lyceum students as Ukrainian language personalities* has been interpreted as an integrated ability of a person to responsibly

exercise civil rights and responsibilities in order to develop a democratic society and state in the name of freedom and justice, formed on the basis of generally accepted values, enrichment of language consciousness, set of civic knowledge and skills, experience of performing language duties of a citizen of Ukraine, readiness to actively and effectively express oneself by means of the state language in various social roles in the relevant linguistic society. The structure of this competence includes the following main components: emotional and value, which involves emotional and value perception of reality by the individual, the formation of a system of civic values (universal, national), motivation of actions and deeds; knowledgeable – includes a system of civic, social-cultural and linguistic-communicative knowledge; activity-behavioral – involves the demonstration in communication and activities of positive attitudes, humanistic, national values, principles of democracy, responsible attitude to studying and to Ukrainian language as a national value; (importance is given to civic and social roles in different situational contexts, combining three main models of social behavior of a conscious citizen: «I'm in the family», «I'm in class, at school», «I'm in the community, in settlement, city, state»).

It has been found that the civic competence of lyceum students as language individuals is interrelated with the concepts of «*citizen*», «*rights and obligations*», «*state*», «*law*», «*civic responsibility*», «*linguopatriotism*», «*linguistic consciousness*».

The analysis of scientific sources has become the basis for the development of criteria for measuring the levels of formation of civic competence of the linguistic personality. There are four levels of civic competence – high, sufficient, medium and elementary, defined evaluation criteria (emotional-value, cognitive, communicative-activity, reflective) and indicators to them.

The development of key components of the methodology for forming the civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language is substantiated: content, principles, forms, methods and means. An important role in the methodology is given to civic values, which is the basis of the

activity-behavioral component, the strategy of behavior of students as future citizens and should be ordered into the system and formed according to a certain algorithm (perception – awareness – reflection in activities, behavior).

In the process of developing a system of educational tasks, the main methodological conditions for the formation of civic competence of lyceum students in Ukrainian language classes are determined: 1) learning should be based on activity, personality-oriented, competence approaches; 2) a comprehensive combination of specific features of the subject and civic education (language and communication support of human values, civil rights and responsibilities, Ukrainian culture and culture of other people, etc., gaining communicative experience of linguistic personality as a citizen through its introduction into social roles in different situational contexts (volunteer, voter, member of a youth organization, etc.); 3) preference should be given to interactive and situational methods, group forms of work (civic competence involves language stability, ability to actively express their civic position, express and defend their own opinions); 4) conclusion of educational content on an integration basis (integration of subject and key competencies, including civic); 6) the choice of methods of activity, the presence of a personal position as a manifestation and example of democracy (topics for debates and debates, for discussions, essay topics should be formulated so that students have the opportunity to choose what impresses them); 7) the use of reflection as an important method of work for self-assessment of students and further planning; 8) the use of electronic educational resources, media texts as tools for modernizing the content, methods, forms and means of Ukrainian-language education. The methodology of forming the civic competence of students in the process of learning the Ukrainian language is based on a combination of traditional and innovative teaching methods, taking into account the specifics of the subject of research in the system of methods of formation of civic competence of students in the process of language education, language learning methods and methods of language education are distinguished.

As effective means, in addition to the established ones, electronic educational resources are presented that contribute to motivation, activation of cognitive activity, formation of value landmarks and the ability to self-assessment and self-analysis of personal achievements of educational applicants. Such resources are the developed interactive exercises on the website LearningApps.org that diversify the educational process and contribute to the formation of the civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language. in the process of learning the Ukrainian language.

The language webquest «Travel, search for language treasures and collect in the case!» has been developed as a comprehensive electronic educational resource aimed at understanding the word as a lexical unit of speech and using it by students in the process of further social activity, on the awareness of the meaning of Ukrainian language dictionaries as an important social value, in combination for students acquiring knowledge about important national, European and universal values.

The dissertation defines the purpose of the experiment, stages (search, statement, formative, control-final), their sequence and methodological conditions of effectiveness. The following components of the formative stage are distinguished: organizational (substantiation of conditions and choice of participants of experimental training, provision of program, materials and recommendations), practical (introduction of author's methods, exercises and tasks), independent (organization of independent work of students aimed at civic competence), control and final (control tasks, analysis and generalization). The expected results include: awareness and perception of value, human attitude to the Ukrainian language; mastering the experience of motivating their actions, actions, decisions; adequate emotional perception of the world; learned linguistic and behavioral norms approved by society and necessary for the successful realization of the individual as a citizen, formed linguistic stability; enrichment of students with knowledge of the Ukrainian language and ideas about the peculiarities of Ukrainian civil society, the rights and duties of a citizen as a linguistic personality,

Ukrainian language traditions; social challenges, civic roles, speech genres and clichés to them.

It is established that after the introduction of the experimental method of forming the civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language, there were positive changes in the levels of formation of civic competence of high school students: the number of students with elementary (2.95%) and average (16.8%) levels decreased and the number of students with high (27.6%) and sufficient (52.65%) levels increased. The results of experimental training confirmed the hypothesis and effectiveness of the author's method of forming civic competence of lyceum students in the process of learning the Ukrainian language.

Key words: civic competence, methodology of forming civic competence of lyceum students, citizen, patriot, values, speech genres, national-linguistic personality, language consciousness, language stability, linguopatriotism, teaching methods, methods of education, electronic educational resources, infomedia literacy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Магдич, Т., 2020. Формування мовної особистості учнів ліцею як громадян з розвинутою національною мовною свідомістю як лінгводидактична проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, вип. 1, с.164–175.

2. Кучерук, О., та Магдич, Т., 2020. Використання електронних освітніх ресурсів для формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках української мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*, том 75, №1, с. 56–75. Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3515>

3. Магдич, Т., 2020. Текст як ефективний засіб формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, № 2(54), с. 33–38.

4. Магдич, Т., 2020. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*, вип. 28, с. 77–82.

5. Магдич, Т., 2019. Методологічні підходи до проблеми формування ключових компетентностей на уроках української мови в учнів 10-11-х класів. *Нові технології навчання*, вип. 92, с. 182–189.

6. Магдич, Т., 2018. Есе як лінгводидактичний метод формування ключових компетентностей учнів 10-11-х класів на уроках української мови. *Науковий вісник Мукачівського державного університету: серія Педагогіка та психологія*, вип. 2 (8), с. 191–193.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Магдич, Т., 2020. Розвиток критичного мислення як психолого-педагогічна передумова формування громадянської компетентності учнів

ліцею на уроках української мови. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 28–29 травня 2020 р., м. Київ. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, с. 576–578.

8. Магдич, Т., 2020. Проблема психолого-педагогічних передумов формування громадянської компетентності учнів-ліцеїстів в умовах цифровізації українськомовної освіти. *Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи*: збірник тез та доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 12-18 травня 2020 р., м. Запоріжжя [онлайн]. Режим доступу: <https://cutt.ly/MIdQbgE>

9. Магдич, Т., 2020. Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 6 листопада 2020 року, Тернопіль. Тернопіль: Вектор, с. 128–130.

10. Магдич, Т., 2020. Підготовка вчителів-словесників до формування громадянської компетентності учнів ліцею. *Матеріали науково-практичної конференції «Формування базових компетентностей у закладах вищої освіти»*, 26-27 лютого 2020 року, м. Житомир, с. 144–147.

11. Магдич, Т., 2019. Психолінгвістичні засади формування мовної особистості учнів з особливими потребами в професійно-технічних навчальних закладах в умовах інклюзивного освітнього простору. *Інклюзія в умовах професійної (професійно-технічної) освіти*: зб. наук. праць: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир: Вид. О. О. Євенок, с. 67–74.

12. Магдич, Т., 2018. Психолінгвістичні засади формування мовної свідомості учнів з особливими потребами в умовах інтеграційного освітнього простору. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи*: у 2-х ч. Ч.І. Житомир: ФОП «Н.М. Левковець», с. 110–113.

13. Магдич, Т., 2018. Робота над есе як метод формування ключових компетентностей учнів 10-11-х класів на уроках української мови. *Філологія та лінгводидактика в умовах євроінтеграції: реалії і перспективи*: матеріали I міжнар. наук.-практ. конфер., 25–26 жовтня 2018 р., с. 109–112.

14. Магдич, Т., 2018. Креативність як визначальна особистісна якість педагога в умовах українськомовного профільного навчання дітей з особливими потребами. В: Сидорчук Н. Г., ред. *Компетентнісні засади освітньо-виховного процесу в умовах ціложиттєвого навчання*: збірник наукових праць молодих дослідників. Житомир: Вид. ЖДУ ім. І. Франка, вип. 1, с. 68–79.

15. Магдич, Т., 2018. Формування читацької грамотності учнів 10-11-х класів на уроках української мови на основі компетентнісного підходу. *Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти*: збірник наукових праць (за матеріалами всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 155–160.

16. Магдич, Т., 2017. Позначення морально-етичних понять як вияв вербальної рефлексії у процесі формування критичного мислення учнів з особливими потребами. В: Климова К. Я., ред. *Актуальні проблеми текстотворення у лінгводидактичній та мистецтвознавчій площинах*: збірник наукових праць (за матеріалами міжрегіонального науково-методичного семінару). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 22–26.